

A politikai generációk versenye Magyarországon

SZABÓ ANDREA

„[...] jönnek a '90-esek, a '68-asok helyett jön a '90-es nemzedék”

„Nagy pillanat előtt állunk [...] az esély itt van, de nem egyszerűen a liberális demokrácia, az arra fölépült liberális nem demokratikus politikai rendszereknek mondhatunk búcsút a következő év májusában, hanem a '68-as elitnek is úgy, ahogy van. [...] ha a '68-as elit megy, akkor már csak egyetlen kérdésre kell válaszolnunk, hogy ki jön? És erre azt a szerény választ kell adnunk, hogy mi jövünk, [...] hogy jönnek a '90-esek, a '68-asok helyett jönnek a '90-esek [...] nemzedéke az európai politikában.”¹

Orbán Viktor (2018. július 28., Tusnádfürdő [Băile Tuşnad])

Az elmúlt évtizedekben divatossá és szinte elcsépeltté vált a *generáció* fogalma. A politikai közbeszédben éppúgy, mint a hétköznapi nyelvben nagyon sokszor, rendkívül széles jelentéstartamban használják/-juk a generáció/nemzedék fogalmát.² Az 1968-as események 50 éves évfordulóján érdemes feleleveníteni a generációs elméleteket, illetve reagálni azok politikai generációkkal kapcsolatos aspektusára. Az alábbi tanulmány tehát az 1968 jelentőségéről és hatásáról szóló tudományos diskurzushoz kíván csatlakozni speciális, generációs szempontból.

Tanulmányom közvetlen előzménye Orbán Viktor 2018. július 28-án, a romániai *Tusnádfürdőn* elhangzott beszéde, amelyben generációs szempontból is érdekes kijelentéseket tett. A beszéd végén – ahogy az a fenti szövegben is kiténik – azt állítja, hogy az európai politika irányítása 2019 májusát, az Európai parlamenti választásokat követően egy új generáció kezébe kerül. Kétségtelen, hogy

¹ Forrás: https://index.hu/video/2018/07/28/orban_viktor_beszed_tusvanyos_2018/. Leíratot lásd: <http://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-beszede-a-xxix-balvanyosi-nyari-szabadegyetem-es-diaktaborban/>

² A továbbiakban a nemzedék és a generáció fogalmát szinonimaként használom. Az angolszász nyelvterületen a generáció, a német nyelvterületen a nemzedék kifejezés terjedt el, ugyanakkor jelentéstartalomban nincs különbség a definíciók között.

a szónok politikusok generációjáról beszél, de tanulmányomban ezt az okfejtést szélesebben értelmezem.

Már csak azért is, mert, egyrészt a *mi* mint '90-esek és a *ti* mint '68-asok szembeállítás jóval korábban, 2007-ben megjelent az előadónál, másrészt világosan körülírja a '68-asok nemzedékét éppúgy, mint a '90-esekét (lásd *1. táblázat*). A szónok a kereszténydemokrácia és a liberális demokrácia közötti ellentétről értekezik, amit röviden az „*illiberális politikai rendszer*” versus „*nem demokratikus rendszer*” képeként rajzol fel. Tehát széles kontextusba helyezi saját állítását, ezzel tágabb értelmezési lehetőséget nyújt a hallgatóság számára. A szöveg felfogható egyfajta generációs krédóként, a politikai hatalomban tartósan jelen lévő, 1968-at alapélményként raktározó, az ún. '68-asokkal szemben egy új, '90-es politikai generáció ténnyeljárásaként.

1. táblázat. A kereszténydemokrácia és a liberális demokrácia, illetve a '68-asok és a '90-esek közötti különbségek

Kereszténydemokrácia	Liberális demokrácia
Mi ('90-esek)	Ők ('68-asok)
keresztény elkötelezettség	multikulturalizmus*
bevándorlás-ellenesség	bevándorláspártiság
keresztény családmódel	variálható családmódel
nemzeti érzelmű	nem nemzeti érzelmű
tízparancsolatra épülő, tradicionális értékek**	teljes egyéni szabadság hirtetése (nincs nemi, identitásbeli, nyelvi és származási kötelék)***

* Eredetiben multikulti.

** Orbán Viktor 2012. október 8-i beszéde a Magyar Diaszpóra Tanács II. ülésén.³

*** Orbán Viktor 2007. július 21-i beszéde Tusnádfürdön.⁴

Túllépve immár a szónoklaton, kérdés azonban, hogyha egyáltalán létezik az elitek értékvilágában generációs eltérés, az megjelenik-e a társadalom egyes csoportjainak, jelen esetben generációinak gondolkodásában? Érdemes a kérdéskör társadalmi vetületét megvizsgálni. Egészen pontosan azt, hogy tudományos értelemben beszélhetünk-e

³ Lásd Orbán Viktor 2012. július 21-i beszédét Tusnádfürdön, majd 2012-ben Magyar Diaszpóra Tanács II. ülésén.

⁴ Forrás: <http://2010-2014.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/modern-nemzetepitesre-van-szukseg-magyarorszag-sikerehez>; http://2010-2015.miniszterelnok.hu/beszed/orban_viktor_tusnadfur_d_337_i_beszede

Magyarországon '68-asok és '90-esek politikai nemzedékeiről. Empirikus adatokkal igazolható-e „a '68-asok küzdenek a '90-esekkel”-narratíva, és ez a feltételezett „küzdélem” (amelyet erős különbözőségként értelmezek) tetten érhető-e a vizsgált generációk ideológiai karakterében, politikai részvételben és politikai preferenciáiban? A kérdés-feltevés fogalmi hátterét a *Karl Mannheim* (1928) tudományszociológiai munkásságára építő generációs elmélet adja, amelynek Magyarországon komoly tudományos múltja és háttere van.

A tanulmány felépítése követi a klasszikus tudományos cikkszerkezetet: rövid elméleti bevezető után a felhasznált adatbázisok és változók bemutatása következik. A kapott eredmények ismertetését követően a tanulmányt egy, az eredményeket értékelő és a kutatási kérdéseket kontrolláló konklúzió zárja.

Generációs elméletek a magyar politikatudományban⁵

Épp 90 évvel ezelőtt, 1928-ban jelent meg *Mannheim Károlynak* a korabeli tudományos körökben visszhangot alig-alig kiváltó munkája, *A nemzedékek problémája*.⁶ A szöveg – tudományos értelemben – szinte az 1968-as diáklázadásokig tetszhalott állapotban létezett, így a mára kialakult kultusza kifejezetten a '68-as globális méretű változásoknak köszönhető. A *Mannheim* által kifejtett *poláris élményeltolódás*-elmélet választ igyekszik adni ugyanis arra a problémára, hogy két egymást követő generációnak miért más és más az ellenfele a világban, miért látják másként a dolgokat, miért nem lehet sohasem teljes konszenzus egy fiatalabb és egy idősebb nemzedék között. *Mannheim* világosan rögzíti, hogy a generációk létrejöttéhez feltételekre van szükség, leginkább olyan közvetlenül megélt, saját tapasztalatra, amely lehetővé teszi a közös szocializációs élményt, a megélt közös történelmet. Ez fogja a generáció tagjait „élményközösséggé” formálni. A közös élmény egyben a közös tudat és a közös identitás létrejöttét is elősegíti, vagyis azt, hogy az együttesen átélt élményt, történelmet hasonlóan dolgozzák fel az adott generáció tagjai.

Stumpf István (1996) hívja fel a figyelmet arra, hogy a generáció egy reprezentatív kisebbsége a politikai életben is képes megjeleníteni a generációt akkor, ha aktív cselekvőként lép fel, felvállalja a politikai konfliktusokat mindazokkal szemben, akik akkor éppen működtetik a politikát. A generációs fogalom tehát egy általános, széles

⁵ Részletesen lásd, pl. Kéri (1994); Stumpf (1996); Karácsony (2005); Szabó–Kiss (2013); Valuch–Róbert (2013) és Mikecz–Oross (2018).

⁶ Mannheim Károly: *A nemzedékek problémája*. In: *Tudásszociológiai tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 201–254. p.

értelmezést lehetővé tevő fogalom, amihez képest a politikai generáció hatóköre szűkebb, ráadásul nagyon gyakran a politikai elitek révén határozódik meg.

Bár nem tárgya a dolgozatnak a generációs identitás kereslet–kínálatának közvetlen vizsgálata, ha *Lipset és Rokkan (1967) klasszikus törésvonal-elméletéből indulunk ki*, akkor azt feltételezhetjük, hogy a politikai generációk elitje végső soron az adott generáció rétegeiből érkező általános nyomást (értéket, érdeket, eszméket, korszellemet) érzékelve vállalja fel a generáció közös identitását és fogalmazza meg azt a társadalom egésze számára. A generációs elitek tehát – legalábbis ebben az értelemben – transzmissziós szíjként működnek az adott generáció és a társadalom egésze között, felhangosítják a már meglévő közös normákat, értékeket és eljárási módozatokat. Mindezt úgy, hogy a politikai generáció önmagában nem egy konkrét aktor (párt, civil szervezet) tagjait tömöríti, a hozzá tartozók nem feltétlenül tudnak a hovatarozásukról, egyfajta „passzív viszonyközösségként” értelmezhetők. A politikai generációk mégis időről időre megszervezhetik magukat valódi politikai közösséggé, méghozzá az esetek többségében a generációs elitek által létrehozott párttá. A politikai generációk gondolkodásmódjának, politikai értékvilágának azonosítása tehát lehetetlen a generációs tudatot megfogalmazó generációs elit logikájának megértése nélkül. Összességében – álláspontom szerint – *a politikai generáció leginkább úgy fogalmazható meg, mint olyan személyek összessége, akiknek a közösen megélt történelmi tapasztalatuk, közös identitásuk és közös szocializációjuk révén van valamilyen közös érdeke és értékrendszere, amelyet elitjeik a politikai hatalomért való küzdelemben nyilvánosan is felvállalnak és artikulálnak.*

Külön érdekes elméleti kérdés, hogy a politikai generációk és a választók csoportjait hogyan tudjuk azonosítani. Nyilvánvaló ugyanis, hogy például a választói magatartáselméletek sokkal inkább választókban, mint gyakran csak nehezen beazonosítható, leginkább ideáltipikus formában leírható, vagyis elméleti jellegű politikai generációkban gondolkodnak. Úgy vélem, hogy helyes azt feltételezni, hogy a 18 éven felüli választópolgárok többsége – értelemszerűen nem mindenki – aktív vagy passzív státusban, azaz tudatosan vagy sem, tagja valamilyen politikai generációnak. Szavazatát dominánsan a választói magatartáselméletek „pre-pszichológiai”, másképpen *Michigani-modellje*⁷ alapján elsősorban *pártidentifikációja*, azaz a hozzá, elsősorban közös szocializációja, identitása, érték és élményvilága alapján közel álló politikai elit által megszervezett pártra adja le (Szabó 2015). *Róbert Péter* (1999, 3) szerint „a szocializáción és identifikáción alapuló, hosszútávú beállítódások választásról választásra állandók, míg a rövidtávú megfontolások adott tematikus

⁷ A michigani iskola alapműve: Campbell, A. – Converse, Philip et al.: *The American Voter* (New York: John Wiley & Sons, Inc. 1960), illetve kritikai feldolgoása: Lewis-Beck, M. – Jacoby, W. G. – Norpoth, H. (et al.): *The American Voter Revisited* (Ann Arbor: University of Michigan Press 2008.)

kérdések, illetve a jelöltek személyének függvényében módosíthatják a szavazási döntést.” Ha a fenti feltételezés helyes, akkor az egyes pártok szavazói politikai generációs értelemben elkülönülnek egymástól, illetve fordítva, az egyes (elméleti) politikai generációk tagjai dominánsan más-más pártot fognak támogatni. Dominánsan ugyan, de nyilvánvalóan nem tökéletes egységben fogják ezeket a pártokat preferálni.

A magyar politikatudomány az 1980-as évek végétől az 1990-es évek közepéig több kísérletet is tett (lásd Körösenyi András, Csizmadia Ervin, Kéri László munkáit) a politikai generációk meghatározására. Stumpf István (1996) három nagy generációt különböztet meg a rendszerváltozást követően létrejövő szisztémában: a történelmit, a nagy generációt, valamint a posztkommunista proteszt generációt. A történelmi generációt meghatározó személyiségek politikai szocializációjában a két világháború közötti szellemi-politikai élet hatása játszott döntő szerepet, és alapvetően a keresztény-nemzeti Magyarország értékvilágát képviselték. Elemzésem szempontjából a másodiknak, a nagy generációnak, valamint a posztkommunista proteszt generációnak van különös jelentősége. A nagy generáció meghatározó politikai élménye ugyanis a kádári konszolidáció és a gazdasági reformfolyamat, másrészt viszont – elsősorban szellemi értelemben – az 1968-as diáklázadások. Végül a posztkommunista proteszt generáció tudatát hordozó reprezentatív kisebbség nem akarta megkötni a rendszer által felkínált hallgatólágos társadalmi szerződést, és egyúttal elutasította a Kádár-korszak szocializációs mintázatait. Ezen az értelmiségi bázison jön létre a ’80-as évek végén a *Fiatalkor Demokraták Szövetsége*, amely új nyelvezetet, új, pragmatikus ideológiát, valamint új, képviseleti-demokratikus részvételt és integrációs módot ajánlott a generáció tagjainak.

A 2000-es években a politikai generációkat azonosító kísérletek elkoptak, a téma lekerült a *mainstream* politikatudomány napirendjéről. Ezen a téren áttörést Kiss Balázs és az általa 2012-ben alapított kutatói *team* (Generációs konfliktusok)⁸ hozott az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetében (MTA TK PTI). Az azóta már befejeződött projekt keretében két olyan tanulmány is született, amely a rendszerváltozás egészét, benne a 2010 után kibontakozó változásokat is generációs metszetben értelmezte. Róbert Péter – Valuch Tibor: *Generációk a történelemben és a társadalomban* (2013) című cikkében – figyelembe véve a korábbi, e témában született írásokat – a közös szocializációs mechanizmusok és történelmi tapasztalatok alapján elkészítette a magyar társadalom aktuális politikai generációs térképét.

⁸ A kutatásról részletesen lásd: <https://politologia.tk.mta.hu/generacios-konfliktusok>.

2. táblázat. Generációs térkép (Róbert–Valuch 2013: 122, 1. táblázat)

	Részletes generációs térkép	Összevont generációs felosztás
1	1945 előtt: Horthy-korszakban szocializálódtak	1949: Preszocialista generáció: 1949 előtt szocializálódtak
2	1939–1945: Háborús időszak alatt szocializálódtak	
3	1945–1948: Fényes-szelek generációja	
4	1949–1962: Hosszú '50-es években szocializálódtak	1949–1962: Hosszú '50-es években szocializálódott generáció
5	1963–1979: Kádári-konzolidáció időszakában szocializálódtak (benne a „Nagy generáció” és a technokrata generáció)	1963–1979: Kádári konzolidáció idején szocializálódott generáció
6	1980–1989: Kádár-korszak válságának generációja	1980–1989: Kádár-korszak válságának idején szocializálódott generáció
7	1990–1995: Transzformációs válság generációja	1990–1995: Transzformációs válság idején szocializálódott generáció
8	1996–napjainkig: Posztszocialista generáció	1996–napjainkig: Posztszocializmus időszakában szocializálódott generáció

A fenti táblázatból kitűnik, hogy a szerzők 8 politikai generációt azonosítanak napjaink társadalmában. Elsősorban empirikus, biológiai okok miatt egyébként az 1949 előtt szocializálódottakat összevonták, így a gyakorlatban 6 generációról beszélnek (lásd a 2. táblázat második oszlopa). Tanulmányom szempontjából két csoportra kívánom felhívni a figyelmet, az ún. *Kádári-konzolidáció időszakában szocializálódottakra* (továbbiakban '68-asok) és a *Kádár-korszak válságának generációjára* (továbbiakban '90-esek).

Milyen hatások érték e két politikai generációt? Egyet értve Róbert Péterrel és Valuch Tiborral úgy vélem, hogy a '68-asokat szocializációjuk kitüntetett időszakában nem traumatikus, hanem inkább társadalmi magatartásukat formáló (az államszocialista keretek között relatíve) pozitív élmények érték. Ezen belül is kiemelendő az ún. enyhülés politikája, a beatkorszak beköszönte és maga 1968 élménye, legyen szó akár a '68-as ún. *prágai tavaszról* éppúgy, mint a magyarországi kortársak számára

inkább csak hallomásból ismert diáklázadásokról, sőt, egyáltalán az ifjúság globális felfedezéséről. 1968 ebben az értelemben egyfajta korszellemként értelmezhető, olyan, elsősorban kulturális és civilizatorikus átalakulásokon nyugvó jelenségként, amely az Egyesült Államoktól Kelet-Európáig megérintette az időszak fiataljait. Róbert és Valuch (2013, 120) úgy véli, hogy ez az ún. »nagy generáció« ébredésének időszaka, a »nagyon másként, mint apáink«, de a politikai korlátokat nem, vagy csak óvatosan feszegetve szemlélet jegyében zajlott”. A szerzőpáros hangsúlyozza, hogy az 1968-as generáció politikai hozzáállása elválaszthatatlan attól az életszemléletbeli és életmódbeli váltástól, amely egybeesett a Kádár-korszak fejlődő periódusával, az infrastrukturális és a kulturális viszonyok látványos javulásával.⁹

A másik vizsgált generáció a *Kádár-korszak válságának generációja*, amely – szemben a ’68-asokkal – egy politikai rendszer utolsó, hanyatló évtizedének örököse. Gondolkodására nagy hatással bírt egy történelmi esemény, egész pontosan az, amikor *Wojciech Jaruzelski* tábornok, miniszterelnök 1981. december 13-án bevezette a hadiállapotot Lengyelországban, és a *Szolidaritás Mozgalom* időlegesen vereséget szenvedett. Emellett Magyarországon, leginkább az egyetemeken és a fővárosban, ébredezni kezdett a magyar ellenzék, amely siettetette a rendszerváltás folyamatát. Mindamellett e folyamat úgy tudott generációképző hatásként megjelenni, hogy a *Kádár-korszak gazdasági teljesítőképessége a határára érkezett*. Az 1973-ban, majd 1979-ben kirobbant olajválságok, illetve a tervutasításos gazdaságirányítás következtében kialakult gazdasági nehézségek eredményeképpen a nemzeti jövedelem és a *beruházások növekedési üteme lelassult, illetve stagnált* a ’80-as években, a reálbérek pedig 1978-tól kezdődően egyenesen csökkenni kezdenek. A gazdasági problémákat követő társadalmi nivellálódás, az *államszocializmus lassú politikai agóniája*, valamint az időközben zajló nemzetközi (politikai és gazdasági) átalakulások magyarországi következményei és hatásai egyöntetűen támasztották alá azt a tételt, mely szerint az államszocializmus mint politikai berendezkedés nem alkalmas a hosszútávú társadalmi kihívások megoldására. Az ebben a korszakban szocializálódó fiatalok inkább a problémákat, a kezdődő társadalmi polarizálódást, valamint a rendszer szétcsúszását érzékelték, és ezzel párhuzamosan azt, hogy lehetőséget kaptak a saját utak kitaposására. *Míg a ’68-asok a virágzás, a ’90-esek a „bomlás virágai”*. Ennek következtében természetes lehet, hogy másként látták és látják a világot, szinte függetlenül attól, hogy hány évesek egy adott történelmi szituációban.

⁹ Elég itt csak a lakások számának, valamint a lakott lakások minőségének, felszereltségének változására, valamint az iskoláztatás fokozódó kitolódására utalni. Részletesen lásd a KSH idevonatkozó, hosszú idősoros statisztikáit: pl. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_zrs001.html; https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsi001b.html.

Hogyan mérhető a két generáció?

A Kiss Balázs által vezetett MTA TK PTI-s kutatócsoportban kidolgozott alapelvek alapján Róbert és Valuch egy adott generációba tartozónak azt tekinti, aki 14 éves volt a generációhoz társított történeti periódusban. A 14 éves életkor első ránézésre talán kissé korainak tűnik, de a politikai szocializációs vizsgálatok azt mutatják, hogy egy önmagára ébredő fiatal nagyjából ennyi idős korában kezd el érdeklődni a közéleti, politikai kérdések iránt. A következő táblázatban összefoglaltam, hogy a vizsgált generációkat hogyan lehet *operacionalizálni*, mérhetővé tenni. Minden esetben az empirikusan könnyebben megfogható választópolgárokból, azaz 18 éven felüliekből indulok ki. Fontos azonban megjegyezni, hogy a 14 év mesterséges lehatárolást eredményez, nyilvánvalóan a valóságban sokkal jobban összeérnek az egyes generációk, nagyobb és hosszabb az átmenet az egyes korszakok között – ezért is beszélhetünk elsősorban ideáltipikus politikai generációkról, amelyeknek az operacionalizálása nehézségekbe ütközik.

A táblázatból világosan kitűnik, hogy életkori szempontból 2010-ben a '68-asok inkább középkorúak voltak, akiknek a felső korévei kifelé haladtak a munkaerőpiacról. 8 évvel később a generáció jelentős része gazdaságilag már inaktív, idősödő karaktert mutat, ami persze önmagában okozhat véleményváltozást (életciklus-hatás). A '90-esek mindkét vizsgált időszakban középkorúak, még hozzá gazdaságilag aktív középkorúak, akik vélelmezhetően túl vannak a családalapításon, és karrierjük középső szakaszában tartanak.

3. táblázat. A vizsgált politikai generációk operacionalizálása

Generáció	Szocializációs időszak	Születési idő	Életkor 2010-ben	Életkor 2018-ban
'68-asok	1963–1979 között	1949–1965 között	45–61 év között	53–69 év között
'90-esek	1980–1989 között	1966–1975 között	35–44 év között	43–52 év között

Az adatok forrása két, a 2. és a 4. Orbán-kormány hatalomra kerülése, tehát a 2010-es és a 2018-as választások előtt, kora tavasszal készült *survey*-vizsgálat. Az első

adatfelvételt a DKMKA megbízásából a Szonda Ipsos és a Medián,¹⁰ a másodikat a Závecz Research Kft. az MTA TK PTI megbízásából készítette.¹¹

4. táblázat. A vizsgált politikai generációk megoszlása 2010-ben és 2018-ban (esetszámok) (DKMKA 2010; MTA TK 2018)

Generáció	2010	2018
'68-asok	419	508
'90-esek	286	341
Összesen	705	849

E két időpont választásának tudományos oka elsősorban az, hogy 2010-re ún. *kritikus választásként* (Róbert–Papp 2012) tekint a hazai politikatudomány, ami 8 év szocialista–szabaddemokrata kormányzás után alapvetően változtatja meg a hatalmi, politikai konstellációt. Létrejön a *Nemzeti Együttműködés Rendszere*, amelyet *hibrid rezsimként* (Bozóki–Hegedűs 2017) definiálnak a politológusok. A társadalom politikai gondolkodása és viselkedése nemcsak az idő/életszakasz múlása/változása miatt változhatott jelentősen 8 év alatt, hanem a politikai környezet alapvető, drámai megváltozása miatt is. Ezek a hatások azonban különböző módon érinthették a '68-asokat és a '90-es generációt.

A fentiek figyelembevételével kutatási kérdéseim a következők:

A. Empirikusan bizonyítható-e, hogy a '68-as és a '90-es generáció politikai gondolkodásában és politikai viselkedésében érdemi eltérés van?

Ha e különbség tartós, azaz legalább két vizsgálati időpontban is tetten érhető és statisztikailag külön-külön bizonyítható, akkor valóban beszélhetünk két külön értékeken, normákon nyugvó, adott esetben egymással konfliktusban álló politikai generációról.

B. Hogyan változott a két generáció tagjainak politikai gondolkodása és politikai viselkedése a 2010 és 2018 közötti időszakban?

¹⁰ Az adatfelvétel a Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány „A politikai részvétel és képviselet kutatása a demokrácia-kapacitás növelése érdekében” című, az EGT/Norvég Finanszírozás Mechanizmus program, 0089/NA/2008-3/ÖP-9 referenciaszámú projekt keretében készült. Mintanagyság 1500 fő. A vizsgálat reprezentatív a 18 éven felüli népességre, korcsoport, nem, település típusa alapján.

¹¹ Az adatfelvétel a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet választáskutatási programja keretében készült. Támogató: NKFI-119603 Részvétel, képviselet, pártosság. Választáskutatás, 2018. Kutatásvezető: Szabó Andrea. Mintanagyság 2000 fő. A vizsgálat reprezentatív a 18 éven felüli népességre, korcsoport, nem, település típusa alapján.

A '90-esek valóban megfelelnek-e annak a képnek, amelyet *Orbán Viktor* 2018. július 28-i, illetve korábbi beszédében lefestett.

Két politikai generáció közötti különbség meglétét egy adott adatfelvétel időpontjában kétdimenziós keresztábrával és a hozzá kapcsolódó statisztikákkal vizsgálok (*Pearson-féle χ^2* - és *Cramer's V*-mutató, illetve ezek szignifikanciája $p \leq 0,05$ szinten). A politikai generáció véleményében történő elmozdulást azonban sokkal nehezebb vizsgálni. Ahogy arra a többször idézett Róbert-Valuch cikk is utal, az idő ilyen esetekben legalább három tényező függvénye. Érik az embert születéséből adódó történelmi vagy periódushatások (Valuch – Róbert 2013, 125–126), *kohorszhatások*, valamint ún. öregedési hatás, egyszerűen az, hogy idősebbek, tapasztaltabbak leszünk és más életkori szakaszba lépünk. Mindezeket figyelembe véve akkor tekintek egy elmozdulást szignifikánsnak, ha az – figyelembe véve a hibahatárokat, az eltérő adatfelvételi időpontot, a keresztmetszeti jellegű kutatásokat, valamint az eltérő mintanagyságot – kétszer haladja meg a 800 fős minta¹² hibahatárát, azaz $\pm 3,4 \cdot 2 = 6,8 \approx 7$ százalékpontot.

Az alábbi táblázat pontosan mutatja, hogy miért szükséges legalább 7 százalékpontonra felvinni az elmozdulás határértékét. 2010-ben a két politikai generáció közötti nincs szignifikáns eltérés az iskolai végzettségben, míg 2018-ban már igen. Ráadásul a '68-as generáció esetében elsőre nem is teljesen értelmezhető az elmozdulás jellege, hiszen a legfeljebb 8 osztályt végzettek aránya növekedett meg. A bizonytalanság nyilvánvaló oka, hogy a már megszerzett iskolai végzettség nem tud lejjebb csökkenni. Vagyis, ebben az esetben, valamiféle mintaösszetételbeli indok lehet a változás mögött. Ezzel is azt szeretném jelezni, hogy még a 7 százalékpontos változást is helyi értékén, keretek között érdemes kezelni.

5. táblázat. Iskolai végzettség megoszlása, 2010 és 2018 (%)

	A '68-asok (1949–1965)			A '90-esek (1966–1975)		
	2010	2018	Változás	2010	2018	Változás
legfeljebb 8 osztály	23	30	+7*	20	17	-3
szakmunkás	30	24	-6	37	33	-4
érettségi	30	31	+1	29	31	+2
diploma	17	15	-2	14	19	+5

2010: Pearson χ^2 :4,349 Cramer V: 0,079 sig:0,226

2018: Pearson χ^2 :21,779 Cramer V: 0,160 sig:0,000

Jelmagyarázat: * statisztikailag szignifikáns elmozdulás 2010–2018 viszonylatában.

¹² Azért pont 800 fős, mert az eredeti 1500 és 2000 fős mintákat leszelektáltam a két generációra. Lásd 4. táblázat. A két minta nagyságrendileg megfelel kettő darab 800 fős keresztmetszeti kutatásnak.

Az értékvilág, a politikai gondolkodás és viselkedés generációs különbségeinek bemutatásához három tényezőt használok:

- szociokulturális háttér;
- az ideológiai hovatartozás; valamint
- a politikai részvétel és preferencia.

A szociokulturális háttérrel a családi állapottal, valamint a templomba járás gyakoriságával mérem. Az ideológiai hovatartozás mérőeszköze a bal–jobb ideológiai skálán való elhelyezkedés, valamint az egyes ideológiai értékcímkék elfogadása. Végül a politikai részvételre és preferenciára három mutatót hozok, ezek a választási részvétel, a politikai tiltakozás egyes formáiban való részvétel, valamint a pártpreferencia.¹³ Úgy vélem, hogy ezen dimenziókból származó eredmények alátámaszthatják vagy cáfolhatják: ad 1. van különbség a '68-asok és a '90-esek gondolkodásmódjában; ad 2. ezek a különbségek tartósak, azaz több időpontban is megfigyelhetők.

Összességében tehát mérésem során olyan választópolgárokat fogok vizsgálni, akiket Róbert és Valuch cikke alapján besoroltam egy-egy politikai generációba. Az elméleti bevezető alapján ugyanakkor itt is érdemes felhívni a figyelmet, hogy a 14 éves életkor alapján történő lehatárolás mesterséges jellegű, a valóságban az átmenetek hosszabbak lehetnek.

Eredmények

Elsőként az adott politikai generáció családi állapotának megoszlását mutatom be. Mindkét adatfelvételi időpontban statisztikailag szignifikáns módon különbözik a két generáció családi állapota. Ahogy arra az alábbi táblázat utal, a '68-asokhoz képest a '90-es generáció tagjai 2010-ben nagyobb arányban éltek élettársi kapcsolatban (8%, illetve 16%) és lényegesen magasabb volt közöttük a hajadonok/nőtlenek aránya is (9% vs. 15%). Statisztikailag szignifikáns módon magasabb volt ugyanakkor a '68-asok körében az elváltak aránya (19% vs. 13%).

Amennyiben a változásokat keressük, a táblázatból jól látható, hogy 8 év alatt egyetlen kiemelkedő elmozdulás rögzíthető: a '90-esek házassági hajlandósága érdeemben emelkedett, ezért kiegyenlítődött a házasságban élők aránya. Igaz ugyanakkor, hogy a '90-esek továbbra is nagyobb arányban élnek házasságon kívüli, „egyéb” családi kategóriában mint élettársi kapcsolat, vagy maradnak tartósan hajadonok, nőtlenek.

¹³ A magyar társadalom jelenlegi generációs tagolódását részletesen vizsgálja Mikecz Dániel és Oross Dániel (2018).

6. táblázat. Családi állapot megoszlása, 2010 és 2018 (%)

	A '68-asok (1949–1965)			A '90-esek (1966–1975)		
	2010	2018	Változás	2010	2018	Változás
házas	56	59	+3	53	62	+9*
élettárssal él	8	9	+1	16	13	-3
hajadon/nőtlen	9	7	-2	15	13	-2
elvált	19	14	+5	13	10	-3
özvegy, egyéb	8	11	+3	2	2	0

2010: Pearson Chi²:39,968 Cramer V: 0,239 sig:0,000

2018: Pearson Chi²:36,724 Cramer V: 0,208 sig:0,000

Jelmagyarázat: * statisztikailag szignifikáns elmozdulás 2010–2018 viszonylatában.

2010-ben a templomba járás gyakorisága alapján nem lehet szignifikáns különbséget kimutatni a két generáció között. Általánosan megállapítható ugyanis, hogy a Kádár-korszak prosperáló és hanyatló éveiben szocializálódtak egyaránt *kifejezetten szekularizált képet mutatnak*. Túlnyomó többségük – mintegy hattizedük – soha, vagy csak nagyon ritkán jár templomba, míg a mélyen vallásosok, azaz a legalább heti gyakorisággal templomba járók aránya 5% körül mozog.

2018-re a helyzet annyit változik, hogy tovább nőtt a templomba sohasem járók aránya (45–45%), a '90-esek további egyharmada, a '68-asok egynegyede pedig nagy ritkán jár templomba. 8 év alatt tehát nem csökkent, hanem szignifikánsan növekedett a szekularizáltak aránya. Mindamellet az aktív vallásgyakorlók aránya érdemben nem növekedett.

7. táblázat. Templomba járás gyakorisága, 2010 és 2018 (%)

	A '68-asok (1949–1965)			A '90-esek (1966–1975)		
	2010	2018	Változás	2010	2018	Változás
heti gyakorisággal	6	5	-1	4	6	+2
havonta	7	9	+2	6	6	0
évente	27	16	-11*	23	10	-13*
ritkábban	28	25	-3	32	34	+2
soha	32	45	+13*	35	45	+10*

2010: Pearson Chi²:4,359 Cramer V: 0,079 sig:0,499

2018: Pearson Chi²:12,780 Cramer V: 0,123 sig:0,012

Jelmagyarázat: * statisztikailag szignifikáns elmozdulás 2010–2018 viszonylatában.

A 8. táblázat arra utal, hogy ideológiai értelemben ténylegesen van különbség a két generáció gondolkodásmódjában. A '68-asok 2010-ben – és egyébként 2018-ban is – baloldaliak, mint a '90-esek (27% vs. 18%), természetesen a fordított megállapítás is igaz, tehát a '90-esek nagyobb valószínűséggel találhatók az ideológiai skála jobboldalán (54% vs. 48%). Nagyon tanulságos, hogy a '90-esek ideológiai pozíciójában 8 év alatt csak kisebb elmozdulás rögzíthető, nem úgy, mint a '68-asokéban. Karakteresen növekedett ugyanis az önmagukat balra sorolók aránya, viszont a balközépen lévők aránya, valamint a jobboldaliaké csökkent.¹⁴ 2018-ban is fennáll ugyanakkor a két generáció közötti ideológiai eltérés: a *Kádár-korszak válságnemzedéke inkább jobboldalibb, a relatív fejlődésben szocializálódók viszont – hozzájuk képest – érdemben baloldalibbak.*

8. táblázat. Bal–jobb ideológiai skálán való elhelyezkedés, 2010 és 2018 (%)

	A '68-asok (1949–1965)			A '90-esek (1966–1975)		
	2010	2018	Változás	2010	2018	Változás
baloldali	13	21	+8*	7	12	+5
balközép	14	10	-4	11	12	1
középen áll	25	25	0	28	28	0
jobbközép	21	24	+3	23	19	-4
jobboldali	27	22	-5	31	30	-1

2010: Pearson Chi²:10,477 Cramer V: 0,126 sig:0,033

2018: Pearson Chi²:18,414 Cramer V: 0,153 sig:0,001

Jelmagyarázat: * statisztikailag szignifikáns elmozdulás 2010–2018 viszonylatában.

Az ideológiai beállítódás másik, bevált mérőeszköze az egyes értékcímkék elfogadása vagy elutasítása. 8–8 felfogást értékelhettek mind a két időpontban a kérdezettek aszerint, hogy melyik áll hozzájuk a legközelebb, a második legközelebb, valamint a legtávolabb. A 9. táblázat a saját gondolkodásmódhoz legközelebb álló felfogások megoszlását mutatja be.

2010-ben a két generáció értékbeállítódása, talán kissé meglepő módon, nem mutat statisztikailag szignifikáns eltérést. A Kádár-korszak két eltérő időszakában szocializálódott politikai generációjához ugyanis a „rend és stabilitás” értékcímke állt a legközelebb, amelyet a „konzervatív, hagyománytisztelő”, illetve az „erős nemzeti érzésű” követ. A lista végén a szociáldemokrata, a hívő és a zöld érték található, igaz,

¹⁴ Érdemes megjegyezni, hogy 2010-ben 1–10, 2018-ban 0–10-es skálán lett mérve a bal–jobb tengelyen való elhelyezkedés, ami elvileg önmagában okozhat mérésbeli különbségeket. A 18 éven felüli népesség egésze vonatkozásában ugyanakkor elhanyagolható a 8 év alatt bekövetkezett változás. Bal 14–15%, balközép 11–10%, centrum 25–26%, jobbközép 22–21% és jobb 28–28%.

a két generációnál kissé eltérő sorrendben. 2010-ben tehát inkább a hasonlóság, mint a különbözőség jellemezte a két politikai generáció ideológiai értékvilágát.

Bár 8 év alatt érdemi változások következtek be az ideológiai címkék elfogadása tekintetében, és ez a változás leginkább a '68-asok vonatkozásában érvényesült, bizonyos hasonlóságok továbbra is érvényesek. Mindkét generációnál jelentősen, nagyságrendekkel csökkent a „rend és stabilitás” érték elfogadottsága, viszont – nem egyenlő módon – növekedett a szocialista, a hívő, a zöld és az erős nemzeti érzésű értékcímké pozitív megítélése. Ha most az értékcímké elfogadottsági sorrendjét nézzük, akkor kitűnik, hogy mindkét politikai generációhoz legközelebb az erős nemzeti érzésű állt 2018-ban, amelyet a '68-asoknál a rend és stabilitás hívei, míg a '90-seknél a konzervatív követett. Sorrendben a harmadik legközelebbi címke a '68-asoknál a szocialista, a '90-eseknél a zöld, környezetvédő lett. A két vizsgált generáció értékrendje polarizáltabb, széttartóbbá vált, bár kétségtelenül leginkább a nemzeti értékrend irányába mozdultak el.

9. táblázat. „A különféle felfogású emberek közül melyik áll a legközelebb az Ön felfogásához, nézeteihez?” 2010 és 2018 (%)**

	A '68-asok (1949–1965)			A '90-esek (1966–1975)		
	2010	2018	Változás	2010	2018	Változás
rend és a stabilitás hívei	27	17	-10*	26	11	-15*
konzervatív	20	13	-7*	16	15	-1
erős nemzeti érzésű	17	18	+1	15	21	+6
liberális gondolkodású	10	11	+1	13	12	-1
szocialista	8	15	+7*	10	11	+1
szociáldemokrata	8	4	-4	5	5	0
hívó emberek	5	12	+7*	7	10	+3
zöldek, környezetvédők	5	9	+4	8	14	+6

2010: Pearson Chi²:11,348 Cramer V: 0,129 sig:0,124

2018: Pearson Chi²:39,968 Cramer V: 0,239 sig:0,000

Jelmagyarázat:

* statisztikailag szignifikáns elmozdulás 2010–2018 viszonylatában;

** 2018-ban európeér, nyugatos nélkül.

A két generáció politikai gondolkodásában és viselkedésében megmutatkozó esetleges különbségeket a politikai részvétel és a politikai preferencia mutatóival zárom. Az alábbi táblázat a választási részvétel megoszlását mutatja be. Ahogy a statisztikai mutatók jelzik, 2010-ben és 2018-ban is van szignifikáns eltérés a két generáció választási részvételében. Érdemben magasabb a '68-asok politikai aktivitása, tehát azok aránya, akik minden lehetséges alkalommal elmennek választani. A '90-esek ehhez képest „lanyhább” részvételi aktivizmussal rendelkeznek.

2018-ban is az látszik, hogy 6 százalékponttal nagyobb azon '68-asok aránya, akik minden alkalommal szavaznak a választáson, viszont a ritkán vagy soha nem szavazóké 6 százalékponttal alacsonyabb.

8 év alatt egyetlen érdemi elmozdulás rögzíthető: a '68-asok vonatkozásában jelentősen növekedett azok aránya, akik felerészben szavaznak oly módon, hogy csökkent az esetek többségében és a mindig szavazók aránya. Ezzel párhuzamosan viszont a '90-esek aktivitásnövekedése nem következett be. Megjegyzendő azonban, hogy a választási részvételi aktivizmusban látható különbség egyáltalán nem mutatkozik, ha más, ún. nemintézménysült részvételi formákat vizsgálunk (pl. tüntetés, tiltakozó levél aláírása, pártban való tevékenység, vagy éppen internetes fórumon való hozzászólás) (lásd 11. táblázat). A két generáció ugyanis időponttól, tiltakozási repertoár típusától függetlenül, lényegében azonos mértékben tartja távol magát ezen cselekvési formáktól. Sokkal inkább a részvétel elkerüléséről, mint részvételről beszélhetünk mindkét generáció esetében.

10. táblázat. Választási részvételek aránya az országgyűlési választásokon, 2010 és 2018 (%)

	A '68-asok (1949–1965)			A '90-esek (1966–1975)		
	2010	2018	Változás	2010	2018	Változás
minden alkalommal szavaz	50	44	-6	39	38	-1
az esetek többségében szavaz	32	26	-6	36	31	-5
felerészben szavaz	8	20	+12*	10	15	+5
ritkán vagy soha nem szavaz	10	10	0	15	16	+1

2010: Pearson Chi²:10,390 Cramer V: 0,122 sig:0,034

2018: Pearson Chi²:13,544 Cramer V: 0,127 sig:0,008

Jelmagyarázat: * statisztikailag szignifikáns elmozdulás 2010–2018 viszonylatában.

11. táblázat. Egyes hagyományos, közvetlen és online részvételi formákban való részvételi gyakoriság, 2010 és 2018 (részvett válaszok, %)

	A '68-asok (1949–1965)			A '90-esek (1966–1975)		
	2010	2018	Változás	2010	2018	Változás
tevékenykedett pártban	6	3	-3	4	3	-1
tiltakozó levelet írt alá	9	8	-1	9	5	-4
részvett törvényes, nyilvános tüntetésen	4	5	+1	2	4	+2
internetes fórumon hozzászólt	1	6	+5	3	5	+2

2010 párt: Pearson Chi²:1,072 Cramer V: 0,039 sig:0,301

2010 petíció: Pearson Chi²:0,000 Cramer V: 0,001 sig:0,984

2010 tüntetés: Pearson Chi²:2,980 Cramer V: 0,065 sig:0,084

2010 hozzászól: Pearson Chi²:2,416 Cramer V: 0,059 sig:0,120

2018 párt: Pearson Chi²:0,024 Cramer V: 0,005 sig:0,877

2018 petíció: Pearson Chi²:3,539 Cramer V: 0,065 sig:0,060

2018 tüntetés: Pearson Chi²:0,151 Cramer V: 0,013 sig:0,698

2018 hozzászól: Pearson Chi²:0,055 Cramer V: 0,008 sig:0,814

Jelmagyarázat: * statisztikailag szignifikáns elmozdulás 2010–2018 viszonylatában.

Végül az utolsó pontban a pártpreferenciákat mutatom be. Az első és talán legérdekesebb állítás, hogy 2010-ben és 2018-ban sincs statisztikailag szignifikáns különbség a két generáció politikai preferenciáiban. Mindkét esetben ugyanis egy túlnyomórészt fideszes társadalmi rétegről beszélhetünk, ugyanakkor némiképp eltérő mértékben. 2010-ben a '90-esek a '68-asokhoz képest nagyobb arányban szavaztak volna egy most esedékes parlamenti választáson a Fidesz–KDNP-re (49%). Talán egyetlen területen látszik különbség a két generáció között. A korábban ismertett eredmények tükrében, nem váratlan módon, 2010-ben nagyobb volt a '68-asok körében az akkori, a baloldalon egyedül lévő MSZP támogatottsága (17% vs. 9%). Érdekes módon ugyanakkor az új identitások, az LMP és a Jobbik hasonló elfogadottsággal bírtak mindkét generáción belül.

2010-hez képest 2018-ra az elmozdulás igencsak látványos. Egyrészt jól láthatóan csökkent a Fidesz–KDNP támogatóinak aránya mindkét generációban (-11, illetve -15 százalékpont), ezzel párhuzamosan viszont szintén mindkét generációnál megfigyelhető a pártpreferenciájukban bizonytalanok arányának érdemi, nagyságrendi (+11 és +17 százalékpont) növekedése. Az óriási Fidesz-tábor egy része tehát – legalábbis ezen adatok

alaján – elbizonytalanodott 8 év alatt. Ennek ellenére, 2018-ban is a '68-asok és a '90-esek egyharmada tekinthető stabil Fidesz-szavazónak.

Külön érdemes beszélni az MSZP-ről. Ahogy erre fentebb több alkalommal utaltam, ha van valahol érdemi különbség a két generáció felfogásában, az talán épp a baloldaliság vonatkozásában látszik. 8 év távlatában az MSZP-szavazótábora szétporladt, a monolit baloldali párt fragmentálódott (Szabó 2015). Ennek talán leglátványosabb jele, hogy 2011-ben kivált az MSZP-ből a DK. A baloldalon tehát minimum kettő, vagy még több párt is található (Párbeszéd, a 2018-as választások előtt még létező Együtt). A DK megjelenése miatt tehát érdemes óvatosan kezelni az MSZP 9 százalékpontos támogatottság-csökkenését, már csak azért is, mert a két baloldali párt együttes támogatottsága 2018-ban alig különbözött a 2010-es MSZP-jétől.

12. táblázat. Politikai preferencia alakulása a teljes választókorú népességre, 2010 és 2018 (%)

	A '68-asok (1949–1965)			A '90-esek (1966–1975)		
	2010	2018	Változás	2010	2018	Változás
Fidesz–KDNP	44	33	-11*	49	34	-15*
MSZP	17	8	-9*	9	5	-4
Jobbik	10	9	-1	10	8	-2
LMP	3	5	+2	4	4	0
DK	–	7	–	–	6	–
MDF	2	–	–	1	–	–
SZDSZ	6	–	–	7	–	–
nem tudja	7	18	+11*	6	23	+17*
nem menne el	6	6	0	6	7	+1
nem válaszol	4	9	+5	7	11	+4

2010: Pearson Chi²:13,781 Cramer V: 0,130 sig:0,130

2018: Pearson Chi²:14,681 Cramer V: 0,131 sig:0,400

Jelmagyarázat: * statisztikailag szignifikáns elmozdulás 2010–2018 viszonylatában.

Konklúziók

Elemzésem apropója egy politikai beszéd volt, amely 2018 nyarán hangzott el. A beszéd politikai generációs krédóként is értelmezhető, ahol a szónok szembeállította egymással a '90-eseket és a '68-asokat, akik eltérő politikai rendszert építenek, és eltérő ideológiával, értékrendszerrel bírnak. Míg az előbbire egy erőteljes keresztény

szemlélet és tradicionális értékrend, az utóbbira multikulturalizmus és ezzel párhuzamosan identitásválság jellemző. A tanulmányom ugyanakkor nem a beszéd tartalmát vizsgálja – már csak azért sem, mert a szónok születési évét és szocializációját illetően az alkalmazott módszertan alapján a '68-asok és nem a '90-esek közé tartozik –, leginkább ugyanis az 1968 jelentőségéről és hatásáról szóló tudományos diskurzushoz kíván csatlakozni egy speciális szempontból. Azt elemzi ugyanis, hogy empirikusan alátámasztható-e a '68-as és a '90-es politikai generáció vélt küzdelme, ténylegesen eltérő karakterjegyeket mutat-e politikai gondolkodásában és politikai viselkedésében a két csoport. Lipset és Rokkan klasszikus munkája alapján azt állítottam, hogy a generációs elitiek által felvállalt legfontosabb értékek és ideológiák végső soron a politikai generációk egészében megjelenő törésvonalak, amelyet felhangosítanak a politikai elitiek.

Miután empirikus módszerekkel politikai generációkat vizsgálni meglehetősen nehézkes, Róbert és Valuch (2013) cikke alapján két megszorítást tettem. Azt tekintettem egy politikai generációhoz tartozónak, akit 14 éves korában ugyanazon hatások értek, továbbá a 18 éven felüli választópolgárokat vizsgálom már csak azért is, mert a közvélemény-kutatások ezeket a személyeket érik el. Jeleztem, hogy a 14 éves életkor mesterségesen határolja le a politikai generációkat, a valóságban jóval hosszabb átmenetek lehetnek egyes *kohorszok* között.

Róbert és Valuch generációs térképéből kettővel, a kádári konszolidáció időszakában szocializálódottakkal, azaz a '68-asokkal és a Kádár-korszak válságának generációjával, azaz a '90-esekkel foglalkoztam részletesen. Míg az idősebb csoport születési ideje 1949 és 1965 közé esik, a szocializációjuk 1963 és 1979 között zajlik, addig a '90-esek 1980 és 1989 között szocializálódnak, születési évjüket pedig 1966–1975. Politikai szocializációs szempontból a '68-asokat felfoghatjuk úgy, mint a Kádár-korszak virágzásának, a '90-eseket pedig mint a Kádár-korszak bomlásának „virágait”.

A két generáció értékvilágában, politikai gondolkodásában és részvételében fellelhető különbségeket három területen elemeztem: ezek a szociokulturális háttér, az ideológiai hovatartozás, valamint a politikai részvétel és preferencia. Azt feltételeztem, hogy akkor beszélhetünk két külön értékeken, normákon nyugvó, adott esetben egymással konfliktusban álló politikai generációról, ha 1. a generációk közötti értékvilág tartósan eltérő, azaz legalább két vizsgálati időpontban, 2010-ben és 2018-ban is tetten érhető és 2., ha ez statisztikailag külön-külön is bizonyítható.

Emellett kísérletet tettem a generációk gondolkodásmódjának változását is nyomon követni. Akkor tekintettem statisztikai szignifikánsnak egy elmozdulást, ha ez kétszeresen haladja meg a 800 fős minta hibahatárát.

Szociokulturális szempontból azt találtam, hogy a '68-asok és a '90-esek túlnyomó többsége házasságban él, ugyanakkor a '90-esek nagyobb arányban élnek élet társai kapcsolatban, vagy maradnak tartósan hajadonok, nőtlenek. A két generáció

vallásossága nagyfokú hasonlóságot mutat, ugyanis a Kádár-korszak prosperáló és hanyatló éveiben szocializálódtak egyaránt kifejezetten szekularizáltak, az aktív vallásgyakorlók aránya néhány százalék. Úgy találtam, hogy szociokulturális értelemben inkább hasonlít, mint különbözik a két generáció.

Ideológiai szempontból ugyanakkor van kézzel fogható különbség a két generáció között. Az általam bemutatott adatok alapján a Kádár-korszak válságnemzedéke karakteresebb jobboldali arcú mutat, a relatív fejlődésben szocializálódtak viszont – hozzájuk képest – érdemben baloldalibbak. A különbségek tartósak mutatkoznak, 2010-ben és 2018-ban is fennállnak.

Egy másik mérőeszköz bevonása azonban arra utal, hogy az ideológiai különbség árnyaltabb, mint az a baloldali–jobbaldali ideológiai mezőben való elhelyezkedés elsőre mutatja. Az ideológiai értékcímkekkel való azonosulás ugyanis 2010-ben inkább összeköti, mint elválasztja a '68-asokat és a '90-eseket, igaz, 2018-ban már statisztikailag is eltérő felfogások jellemzik a két generációt. 2010-ben ugyanis az értékcímkek elfogadási sorrendjében az első három, vagyis a domináns jegy teljesen megegyezett – ezek sorrendben: „rend és stabilitás”, „konzervatív, hagyománytisztelő”, illetve „erős nemzeti érzésű”. 2018-ban mindkét politikai generációhoz legközelebb az „erős nemzeti érzésű” állt, amelyet a '68-asoknál a „rend és stabilitás hívei”, míg a '90-eseknél a „konzervatív” követ. Sorrendben a harmadik legközelebbi címke a '68-asoknál a „szocialista”, a '90-eseknél a „zöld, környezetvédő” lett. Vagyis az elsődleges, a meghatározó értékcímke még azonos mindkét generációnál, viszont a másodlagos és különösen harmadlagos címkek elfogadottságában ténylegesen történik elmozdulás. A '68-asok 2018-ban az ideológiai mezőben kissé baloldalibb jellegűek, amihez az értékcímkek vonatkozásában a nemzeti és a rend és stabilitás hívei mellett a szocialista jelleg is megjelenik. A '90-esek viszont jobboldalibbak, emellett a nemzeti beállítódás, a konzervatív és a zöld címke elfogadása jellemzi leginkább őket. Az azonban, hogy hívó/vallásos, vagy éppen erős keresztény-elkötelezett lenne bármely vizsgált generáció, semmilyen empirikus ténnyel nem bizonyítható.

Végül az utolsó vizsgált szempont a politikai részvétel és preferencia. Az eredmények alapján a '68-asok választási aktivitása – tehát azok aránya, akik minden lehetséges alkalommal elmennek választani – érdemben magasabb, a '90-esek ehhez képest „lanyhább” részvételi aktivizmussal rendelkeznek. A '90-esek esetleges proteszt jellege a 2010-es évekre kikopott, vagy legalábbis a választásokon való részvétel terén kevésbé bizonyítható, mint ahogy az sem, hogy bármelyik generáció különösebben aktív szereplője lenne a politikai térnek. A két generáció ugyanis időponttól, tiltakozási repertoár típusától függetlenül, lényegében azonos mértékben tartja távol magát a különböző cselekvési formáktól. Sokkal inkább a részvétel elkerüléséről, mint részvételről beszélhetünk mindkét generáció esetében. Ez már csak azért is fontos, mert az erőteljes politikai aktivizmus egyébként a '68-asokkal kapcsolatos egyik fontos sztereotípia.

Nincs különbség a két generáció politikai preferenciáiban sem. Időponttól függetlenül ugyanis egy túlnyomórészt fideszes társadalmi rétegről beszélhetünk, ugyanakkor a '90-esek esetében némiképp még magasabb arányban. Ami érdekes, hogy 8 év alatt az óriási Fidesz-tábor egy része ugyan elbizonytalanodott, de ennek ellenére mindkét vizsgált réteg egyharmada stabil Fidesz-szavazónak tekinthető. A '68-asok vonatkozásában ugyanakkor megjelenik a baloldali, balközép pártok némiképp magasabb elfogadottsága.

Összességében, a fenti elemzés több közkeletű vélekedést sem tud empirikusan alátámasztani. Először is úgy vélem, hogy megalapozottan nem állítható a két eltérő időpontban szocializálódott *kohorsz* eltérő politikai generációként való kijelölése. Bár kisebb-nagyobb különbségek láthatók a '68-asok és a '90-esek között, ezek leginkább ideológiai téren érhetőek tetten. A másik két vizsgálati szempont (szociokulturális háttér, politikai részvétel) szerint a hasonlóságok erősebbek, mint a különbségek.

Az empirikus eredmények alapján politikai generációk közötti versenyről sem beszélhetünk, ugyanis politikailag kevésbé aktív – helyesebben csak a választásokon, 4 évente aktív –, pártpreferenciájukban pedig sok közös vonást mutató *kohorszok* képe bontakozik ki. Kétségtelen, hogy eltérő időszakban szocializálódtak, kétségtelen, hogy az a világ, amelyben a politikai éntudatuk kialakult, eltérő jellegű – prosperitás *versus* válság –, ugyanakkor a 2010-es évekre az eltérések hatásai mintha kevésbé lennének kézzelfoghatók, pláne bizonyíthatók. Ha *Mannheim* poláris élményeltolódás-elméletét vesszük alapul, akkor merőben eltérő látásmódot, fókuszot kellene érzékelnünk a kádári konszolidáció és a Kádár-korszak válságának nemzedéke között, ennek azonban a bemutatott empirikus adatokban nincs egyértelmű nyoma. A politikai generációk elitjei közötti éles ideológiai, érték-, de leginkább politikai ellentét az általam definiált politikai generációkban kevésbé érhető tetten. Az eltérést a politika nagyítja fel, az egyre növekvő polarizáció miatt választóként ezt ugyan érzékelhetjük, de az ideológiai (politikai) mezőn kívül ennek lenyomatára kevés empirikus bizonyíték áll rendelkezésre. A jövőbeli kutatások tárgya lehet e különbség okainak alaposabb megértése. Érdeemes emlékeztetni az olvasót, hogy a politikai generáció elméleti leírásakor és operacionalizálásakor is több megszorítást tettem, amelyek akár befolyásolhatták a kapott eredményeket. Véleményem szerint érdemes a továbbiakban az eredményeket más, többváltozós statisztikai eljárásokkal tesztelni, illetve az időbeli elmozdulásokat nyomon követni.

Felhasznált irodalom

- Bozóki András – Hegedűs Dániel (2017) A kívülről korlátozott hibrid rendszer. Az Orbán-rezsim a rendszertipológia tükrében. *Politikatudományi Szemle* XXXVI/2., pp. 7–32.
- Carmines, E. – Huckfeldt, R. (2003): „Politikai viselkedés: áttekintés” In: Goodin, R. E. – Klingemann, H–D. (szerk.): *A politikatudomány új kézikönyve*. Budapest, Osiris Kiadó, pp. 225–252.
- Gerő Márton – Szabó Andrea (2017) A társadalom politikai integrációja. A politikai értékcsoportok. In: Kovács Imre (szerk.): *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest–Szeged, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Belvedere Meridionale, pp. 117–154.
- Karácsony Gergely (2005) A történelem fogságában. Generációk, életutak és politikai preferenciák Magyarországon. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Törérek, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, pp. 161–206.
- Kéri László (1994) Vázlat az új politikai elit szocializációs háttéréről. *Korunk* 3. 5/3.
- Lipset, S. – Rokkan, S. (1967) Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments. An introduction. In: *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York, The Free Press, pp. 1–64.
- Mikecz Dániel – Oross Dániel (2018) Rendszerváltóktól a bulitüntetőkig: generációs mintázatok a választói magatartásban. In: Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, Napvilág–MTA TK PTI, pp. 19–44.
- Róbert Péter – Papp Zsófia (2012) Kritikus választás. In Boda Zsolt – Körösnéyi András (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest: MTA TK PTI – Új Mandátum, pp. 41–64.
- Róbert Péter (1999) „A racionális szavazó Magyarországon”. *Századvég* 1999/tavaszi, 12.
- Stumpf István (1996) Elszalasztott vagy elhalasztott politikai generációváltás? *Századvég*, 1996/1., pp. 112–131.
- Szabó Andrea – Kiss Balázs (2013) Konfliktus és generáció: A generációs konfliktusok kutatásának fogalmi kiindulópontjai. *Politikatudományi Szemle* XXII/4., pp. 97–115.
- Szabó Andrea (2015) A választók. In: Körösnéyi A. (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris – MTA TK PTI, pp. 279–305.
- Tóka Gábor (2001) „A szavazói magatartás kutatása”. *Politikatudományi Szemle* 2001/3., pp. 105–130.
- Valuch Tibor – Róbert Péter (2013) Generációk a történelemben és a társadalomban *Politikatudományi Szemle* XXII/4., pp. 116–139.